

Данило Струк Гусар

НЕВМИРУЩІ «ВАЛЬДШНЕПИ», «ЧУХРАЇНЦІ», І ЦВІРКУНИ

(*Нотатки на маргінесі до джерел Драчевого вірша
«Цвіркун і море»*)

Коли з'явилася його четверта збірка, *Балади буднів* (Київ 1967), Іван Драч був уже відомим поетом, визнаним представником т. зв. «шестидесятників». Мабуть тому ця збірка вже не зробила такого враження на читачів, як попередні. І мабуть тільки «Балада про лебедів», що ввійшла піснею до естрадного репертуару «Кобзи» залишилася в пам'яті загалу на рівні його першої поеми «Ніж у сонці». Можна це пояснити прямо тим, що новизна, так би мовити, стерлася. Але є ще й інша причина. Це вже 67-ий рік; апогей нового відродження вже минув; починаються утиски влади, що доходять до масових арештів 72-го року й до ще одного придушення української літератури. Цю зміну в настрою влади можна завважити вже в рецензіях на *Балади буднів*. І так бачимо, що той самий Анатолій Макаров, що в 66-му році захоплювався Драчем,¹ вже в 69-му році, рецензууючи *Балади буднів*, пише:

Нову збірку І. Драча не можна читати без цього почуття втрати...

Знайомі інтонації все ще звучать, спалахують то тут, то там, але їх уже обмаль. Якісь нові звуки, образи й настрої починають поступово сповнювати вірші І. Драча... з нами розмовляє вже якась не-знайома людина. Її голос глухий, незвичний...

Що лишилося від колишнього Драча в цих одноманітних тропах, у цьому монотонному, глухому, придушеному напівпрозаїчним ритмом голосі?

...Голос поета втратив колишню соковитість і гнучкість, в його фразах з'явилася якась неприродна сухість і грубувата незугарність...²

Та хоча Макаров ілюструє свої невдоволення різними прикладами із збірки, ніде не звертає він уваги на один доволі оригінальний і цікавий вірш. Якщо я не помилляюся, здається ніхто

¹ Макаров, А.: Поет шукає сучасність, *Дніпро*, Київ 1966, ч. 3, с. 147-55.

² Макаров, А.: Сприймати світ всерйоз..., *Розмаїття тенденцій*, Київ 1969, с. 148-152.

досі не звернув на нього уваги. А цікавий він і формою і змістом. З формальної точки він цікавий тим, що це один із небагатьох Драчевих поезій у прозі. Та ще більш цікавим є його аллюзії до, так би мовити, забутої літератури дводцятих років.

Вітаючи появу шестидесятників, критики й літературознавці по обох боках залізної заслони спорадично натякали на «впливи» дводцятих років на молодих письменників. Без сумніву говорилося про впливи ще діючих представників «розстріляного відродження» (Тичина, Рильський, Бажан) чи реабілітованих (Довженко). І так С. А. Крижанівський пишучи про молодих письменників завважує, що в Вінграновського «... єдиний виразний вплив, який там відчувається (очевидно можна знайти й інші), — це вплив О. Довженка».³ На заході І. Кошелівець звернув увагу на відродження народної поезії в «мініятюрах і казкових стилізаціях Л. Костенко та І. Драча» — що нагадувало раннього Тичину.⁴ Ю. Луцький побіжно натякнув на спорідненість між інтелектуалізмом Драча і кращими творами Бажана, та між лірикою Костенко і раннім Тичиною.⁵ Найбільше уваги питанню генези шестидесятників присвятив у своїй короткій статті А. de Vincenz де він вказував і на впливи заходу, і на Довженка і на переоцінення радянською критикою творчості дводцятих років.⁶

Та хоча їхні твердження доречні й читач творів шестидесятників без сумніву часто відчуває спорідненість читаного з деякими письменниками дводцятих років, хотілося завжди більш до кладного прикладу літературних зв'язків чи аллюзій. І власне Драчів вірш «Цвіркун і море» цікавий тим, що в ньому такі аллюзії є. Щоб улеглити дальшу дискусію в якій буде доведена суть цих аллюзій, дозволю собі навести згаданий вірш вповні:

Цвіркун і море

Коли цвіркун потрапив до моря, то ледве отямився: воно було таким безкордонним і рідним. Він тепло похував на свій смичок, вибив зашпори з пальців і нагодився грати. Та щоразу вітер відносив руку од струни, а деко вже просоліло.

— Треба буде замовити другу в Страдіварі, — подумалось йому, і він вилив морську воду з своего стелового чобота.

Море спрагло за веселощами. Воно ніколи не чуло скрипки Страді-

³ Крижанівський, С. А.: Буяння молодих сил, Радянське літературознавство, Київ 1962, ч. 1, с. 6.

⁴ Кошелівець, І.: Сучасна література в УРСР, Нью-Йорк, 1964, с. 310.

⁵ Luckyj, G. S. N.: (Ed.), «Introduction», in: Four Ukrainian Poets, Quixote, 1969, с. ii.

⁶ Vincenz, A. de: Recent Ukrainian Writing, Survey, New York, Jan. 1963, с. 143-150.

варі, тому завбачливо посадило за гратеги всі дев'яті вали, позамикало всі хижі циклони, які б заважали служити, лише морське серце воївничо гупало-калatalо в глибині, і цвіркунові було лячно, як цигану в колгоспі. Мелодія була тужливою, аж сухою, і пахла цвінтарним насінням, як всі мелодії цвіркунів.

Море замовляло все ультравеселе, архімажорне, та найбравурніші мелодії в цвіркуна завершувались мінором, ніби кожна морська хвиля очмаріло марила вагнерівськими траурними маршами чи за-здалегідь мала мокро хліпати в блакитну хустку.

І море навіть вимкнуло своє серце, аби воно не дисонувало барабаном, цвіркун лоскотав себе лівою ногою під паҳвами для веселості, ковтав рожеві пігулки фірми «Гомеричні реготи», та його смичок сам плив, хапливо захлинаючись, у реквіемних хвилях. І море справедливо обурилось, а цвіркун зніяковів і потягся, за звичаєм предків, почухати теплим смичком потилицю.

Цвіркуна згодом відправили в якусь степову божевільню, море вислато авторитетну комісію, аби дослідити дивні причини зриву степового скрипала.

Цвіркун лежав на крохмалених простирадлах, пив томатний сік і чинив перелюб з рудими санітарками. Інколи йому снилося море, припнути налигачами вітри, посаджені за гратеги дев'яті вали — і він їх відв'язував, відмікав усі замки, його море клекотіло, бурунило, а він, лячно озираючись на всі боки божевільні, картав себе в думці за анархізм і знову тягся до грішної плоті рудої санітарки.

Авторитетна комісія розводила руками:

— Вірогідно, що це спадкова хвороба. Всі ознаки мало дослідженого інтуїтивного комплексу — глибоко похованого бажання бути вільним, яке зраджує іх мимо іхньої волі. Правда в родині цвіркунів про це знають тільки мертві.

Море не слухало: його тіло проймала благородна гикавка.⁷

Зовнішній зміст про вживання «психушки» для розв'язання конфлікту між волею індивідуума й владою — зовсім ясний і не потребує обширного пояснення. Сам спосіб казкового представлення цього сюжету надзвичайно вдалий. Та більш цікавим і суттєвим для цієї розвідки є два окремі елементи вжиті Драчем у його сюжеті, а саме: а) звичка цвіркуна «за звичаєм предків чухати потилицю» і б) «спадкова хвороба» цвіркуна (обидва моменти підкреслені в повище наведеному вірші). За цими двома мотивами власне й криється генеза вірша, бо саме ці два мотиви це аллюзії до творів з двадцятих років. А розкривши ці «посилання», бачимо, як доволі простий сюжет алегоризується й поглибується.

Перша аллюзія відкривається доволі легко. Герой вірша Цвіркун, що за звичкою предків чухається в потилицю нашадок славних Вишнівських «чухраїнців», які й взяли свою назву від цієї основної прикмети:

⁷ Драч, І.: Баллади буднів, Київ, 1967, с. 192-4 [підкреслення всюди моє].

Дитинча мале, як тільки починало було спинатися на ноги і коли його чи запитають про щонебудь, чи загадають що зробити, зразу воно лізє до потилиці й починає чухатись. І так ото чухається все своє життя, аж поки дуба вріже...⁸

Так і Цвіркун, — будучи неспроможним задоволінити вимоги моря, потягся почухатися в потилицю. Це ніщо інше, як національна притаманна риса. Французи здигають раменами, — чухраїнці чухаються.

Не так легко дійти до джерел другої риси Цвіркуна: до його спадкової хвороби. Ні в «Чукрен» ні в «Чухраїнцях» ніякої згадки про спадкову хворобу, «інтуїтивного комплексу — глибоко похованого бажання бути вільним», немає. До речі, не є конечним і дошукуватись джерел цієї риси. Можна це прийняти, як оригінальний додаток до характеристики Цвіркуна-чухраїнця. При такій розв'язці вірш багато не тратить. Та все ж таки залишаються питання: чому саме Драч вибрав «Цвіркуна» на представника «чухраїнця» і чому у цього Цвіркуна така «спадкова хвіброва»?

Відповідь на ці питання прийшла зовсім ненароком. Перечитуючи збережений фрагмент роману *Хвильового Валъдшинепи*, я натрапив на такий пасаж:

[Розмова між Аглесю і Вовчиком, перший говорить Вовчик]

— Коли правду говорити, я нічого не гадаю. Але мені здається, що Дмитрій захворів, і ти можеш допомогти йому... хоч би тим, що будеш зустрічатися з ним.

— На твій погляд він не закохався в мене, а просто захворів?

— Нічого я в цих справах не розумію, — занервувався товариш Вовчик. — Але думаю — так.

— А я от думаю інакше, — самовпевнено сказала Аглая. — Я думаю, що він і захворів і закохався. Але захворів саме тому, що закохався в мене. Коли хочеш, я докажу це тобі хоч завтра. Завтра зустрінусь — і ніякої хвороби не буде. Ти віриш?

— Нічого мені доказувати [...] я не перший рік знаю Карамазова. Ти можеш його заспокоїти, але це все таки паліятів.

— Хіба з ним уже були такі приступи?

— Звичайно, були, і незалежно від того, чи закохався він у когось, чи ні.

— Значить, це приступи божевілля, і я для нього тільки зачіпка?

— Не знаю, які це приступи. Але я знаю, що ти зовсім випадково попала в поле його зору й саме в момент рецидиву його ідіотської хвороби.

Аглая замислилась. Декілька секунд тільки цвіркун порушував тишу вечірнього жерделевого саду.

⁸ Вишня, О.: «Чукрен», в: Ю. Лавріненко (ред.), *Розстріляне відродження*, Париж, 1959, с. 628-9.

— Все таки це не вияснення, — нарешті сказала вона. — Треба спершу дошукатись причини його хвороби, і тільки тоді можна говорити, чим я можу бути для нього: паліятивом, чи справжніми ліками.

— Тут про причини не доводиться говорити, — незадоволено промовив товарищ Вовчик. — Причини ясні: *ПСИХІЧНА СПАДЩИНА БАТЬКІВ*.⁹

Може, Драч ніколи і не читав *Вальдшнепів* (роман все ж таки заборонений і недоступний в Україні), може, це прямо дивний збіг випадковостей, — але збіг все ж таки неймовірний. Аглая і Вовчик обговорюють Дімі Карамазова, того дивного й загадкового героя роману Хвильового й спорідненого аллюзійно з героєм Достоєвського. Не місце тут обговорювати твір Хвильового та різні інтерпретації його герой.¹⁰ Скажемо лише те, що в ньому Хвильовий застосовляється над суттю свого покоління, над його стремлінням і можливостями діяння, самостійного чи під диригентурою «російського пастиря» (в цьому випадку, приманчivoї Аглай). І в цьому кінцевому пасажі із першої збереженої частини роману власне йде мова про цю недугу Дмитрія Карамазова, про цю «психічну спадщину батьків», яку Аглая має намір «лікувати». І на те все, під час цієї дискусії цвіркун порушуєтишу ночі. У Хвильового цвіркун випадковий звук ночі. Драч в своєму вірші асоціативно з'єднав цвіркуна з хворобою Дімі Карамазова та з вальдшнепівсько-чухрайнськими його рисами. Таким чином даючи точне розуміння твору Хвильового й поглиблюючи цими аллюзіями свій власний вірш про цвіркуна й море.

Навіть якщо Драч ніколи не читав ні «Чукрен» ні *Вальдшнепів*, навіть якщо це тільки надзвичайний збіг обставин, ці «припадкові» зв'язки між «Цвіркуном і морем» та «Чукрен» і *Вальдшнепами*, мені здається, варто було зафіксувати, хоча б і на маргінесі, бо вони значно поширюють рамці змісту Драчевого вірша і дають наявний доказ того зв'язку між літературою шестидесятників і їхніми батьками, письменниками розстріляного відродження.

⁹ Хвильовий, М.: *Вальдшнепи*, Зальцбург, 1946, с. 110-112, [підкреслення всюди мое].

¹⁰ Про можливі інтерпретації *Вальдшнепів*, гляди: Struk, D.: Tupyk or Blind-Alley: Val'dshnepy of M. Khvyl'ovy, *Canadian Slavic Studies*, Montreal 1968, Vol. II., no. 2, с. 239-52.

*Danylo Struk Husar: The Immortal “Val’dšnepy”, “Čuxrajinci”
and Cvirkuny*

“Nevmyrušči Val’dšnepy, Čuxrajinci, i Cvirkuny” consists of a brief note pertaining to the two allusions found in I. Drač’s poem “Cvirkun i more” to the works of his predecessors O. Vyšna and M. Xvyl’ovyj, writers of the “destroyed and forgotten twenties”. The identification of these two allusions: namely, 1) to O. Vyšna’s not only the curious habit of Drač’s hero, Cvirkun (Cricket), of scratching the back of his head when in a dilemma and the source of his hereditary spiritual illness — the desire to be free, but also reveals the link between the literature of the sixties and the twenties while endowing Drač’s poem with a deeper meaning.